

Окрім цього, для 58% досліджуваних властиве надання високої результативності власному життю. Такі внутрішньопереміщені особи вважають, що вони багато чого досягли та мають виражений життєвий досвід. Також, 12% досліджуваних не задоволені власним життям, негативно ставляться до подій в минулому.

Для 47% досліджуваних властиве переважання локусу контролю «життя», тобто орієнтування у діяльності на ситуації та умови оточення. Виражена смислова орієнтація на свої смислові установки, цінності та переконання властива лише 29% досліджуваних із переважаючим локусом «Я» в осмисленні життя.

Отже, досліджувані переважно осмислено ставляться до життя. Вони розцінюють його як результативне, наповнене смыслом та таке, що принесло їм багато досвіду. При цьому, серед досліджуваних значна частина орієнтується на ситуаційні фактори у прийнятті рішень та має дифузні життєві цілі. Ставлення до життя старшокласників із досліджуваної вибірки екзистенційне, орієнтоване на тут і тепер.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кердивар В. В. Христенко В. Є. Синдром жертви у внутрішньо переміщених осіб із зони локального воєнного конфлікту : монографія. Харків : 2021. 143 с
2. Кудінова М., Кожанова Д. Психологічні особливості внутрішньопереміщених осіб. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Психологія*, 2024. № 2(63). С. 17–24.
3. Handbook of interpersonal psychology: theory, research, assessment and therapeutic interventions / Edited by L. M. Horowitz, S. Strack. New York: Wiley&Sons. 2011. 649 p.
4. Redfield R., Linton R., Herskovits M. Memorandum on the study of acculturation. *American Anthropologist*. 1936. 150 p.
5. Шайгородський Ю. Криза підліткового віку як процес переоцінки цінностей. *Соціальна психологія*. Київ. 2009. № 6(38). С. 148–153.

ЕМПАТІЯ ЯК МОРАЛЬНА ЯКІСТЬ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

Калашнікова І. М.

*Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка
innakalashikova@gmail.com*

Виховання і всебічний розвиток підростаючого покоління – це не лише обов’язок і завдання батьків, а й надважлива та обов’язкова умова побудови нового високоінтелектуального, гуманного, демократичного суспільства, що є однією з основних проблем, пов’язаних з розбудовою державності України, особливо в післявоєнний час. Вирішення цього загального завдання реалізується

через формування духовно і фізично здорової особистості. В період воєнного стану, нестабільності суспільства, погіршення соціальних умов життя, виникнення напружених ситуацій у взаєминах між людьми, дефіциту спілкування, особливо гостро постає проблема моралі. В таких умовах виникає необхідність приділяти увагу гуманістичному сімейному вихованню, адже гуманізм є фундаментом моральності особистості.

Об'єкт дослідження – емпатія як моральна якість.

Предметом дослідження є особливості емпатійних почуттів у дітей підліткового віку з різним стилем виховання.

Мета дослідження – виявлення психологічних особливостей та динаміки емпатії у підлітковому віці, факторів її розвитку та умов актуалізації в сімейному виховному процесі.

Гіпотеза дослідження полягає в припущенні, що емпатичність представників підліткового віку обумовлена особливостями їх сімейного виховання. Зокрема, підлітки, стосунки з батьками яких характеризуються позитивним інтересом, імовірно дещо більше схильні до високих показників емпатії та схильності до емоційного відгуку, сформованими на високому рівні каналами емпатії. Натомість, для підлітків, стосунки з батьками яких директивні, характерні знижені показники емпатії та не спроможність до емоційного відгуку у стосунках з іншими людьми.

Теоретично-методологічною основою дослідження є: положення про єдність теоретичного і емпіричного, системного і особистісного, біологічного і соціального, діяльнісного та культурологічного у розвитку особистості; принципи детермінізму, відображення, розвитку психіки, єдності психіки і діяльності, системно-структурний принцип; про природу і сутність розвитку особистості.

Для розв'язання поставлених завдань та досягнення мети використовувалися загальнонаукові методи теоретичного рівня (аналіз, синтез, порівняння, систематизація, узагальнення науково-теоретичних та емпіричних даних), методи емпіричного дослідження (тестування, опитування) та методи статистичної обробки даних (критерій χ^2 – Пірсона).

До вибірки, яка приймала участь в емпіричному дослідженні увійшли 60 підлітків віком 13-14 років.

Емпатія вважається важливим чинником морального розвитку особистості. Вона розглядається як ефективний засіб розкриття і засвоєння внутрішнього ества моральних відносин, естетичних норм, що культивуються. Емпатія сприяє розвитку гуманних відносин, альтруїстичного стилю поведінки. Емпатійне співчуття, співпереживання виступає мотивом-посередником у діяльності допомоги особистості.

Аналіз емпатії як моральної якості, розвиток якої проходить поетапно і знаходиться в тісному взаємозв'язку з розвитком всіх елементів структури особистості.

Емпатія визначається як індивідуально-психологічна властивість, що характеризує здатність людини до співпереживання й співчуття, та як важливий компонент у спілкуванні, робить поведінку соціально обумовленою. Тобто, емпатія, як механізм соціальної перцепції, розглядається не лише як розуміння переживань іншої особи, а й як здатність давати адекватну відповідь на ці переживання.

Психологічні особливості емпатії підлітків виявляються в таких загальних складових розвитку: емоційно-ціннісна чи суб'єктивна складова – відображення стану людини; пізнавальна чи когнітивна складова – відображення об'єктів і явищ, на основі якого виникають певні потреби, цілі і мотиви людини; поведінкова складова – активна дія, яку суб'єкт спрямовує на розв'язання емпатогенної ситуації.

Емпатія відіграє важливу роль у становленні моральної самосвідомості підлітка. Це моральна якість, яка розвивається залежно від здатності особистості розуміти стан іншого. Вона існує в двох основних формах свого прояву – пасивного споглядання (співчуття) і активної дії (співпереживання та співучасті). У цьому плані співчуття – початкова форма прояву емпатії (на рівні емоції, почуття); співпереживання – вища і складніша форма, що виникає в результаті розширення знань про об'єкти, предмети і явища довкілля і переростає в активну дію, спрямовану на розв'язання емпатогенної ситуації моральної колізії.

Прояв емпатії залежить від умов виховання, зокрема неблагопоуччя у стосунках з батьками – це підґрунтя для порушення подальшого ходу формування у підлітків емпатії як особистісного утворення, наслідком чого є розвиток таких рис характеру як нечутливість, байдужість, черствість, егоїстичність.

Для дослідження психологічних особливостей емпатії підлітків використані наступні методики: методика «Поведінка батьків і ставлення підлітків до них» (за Є. Шафером); методика «Шкала емоційного відгуку» (за А. Меграбіаном, Н. Епштейном); методика діагностики рівня емпатійних здібностей (за В. Бойко); методика «Емпатійність підлітка» (за В. Маценком, модифікація І. Юсупова), методика «Емоційний інтелект» (за Д. Люсін), методика «Поведінка батьків і ставлення підлітків до них» (за Є. Шафером), методика «Шкала емоційного відгуку» (за А. Меграбіаном, Н. Епштейном).

Результати проведеного емпіричного дослідження дають підстави стверджувати, що більшість досліджуваних підлітків мають позитивні стосунки із батьками. Для таких стосунків характерна позитивна емоційна атмосфера, потреба в психологічній підтримці

батьків, акцент на емоційних контактах, доброзичливий стиль спілкування. При цьому, батьки приймають думку дітей, схильні сприймати власну дитину як особистість, їх виховання має гуманістичний характер.

Переважає більшість підлітків з директивним стилем виховання характеризується низьким рівнем емпатії. Вони не схильні співпереживати партнерам по спілкуванню, включатися у їх емоційні переживання.

Натомість майже половина досліджуваних дітей, у яких позитивні та взаємно зацікавлені стосунки із батьками, характеризуються вираженою емпатійністю, співпереживають партнерам по спілкуванню. Вони орієнтовані на співпереживання оточуючим та психологічне включення у їх внутрішній світ, переживання партнерів по взаємодії є для них важливими та розцінюються як цінність. Під час міжособистісної взаємодії високий рівень емпатії поєднується з вираженою схильністю до проявів атракції, симпатії та прихильності на основі емоційного контакту.

Таким чином, підлітки, яким властиві позитивні стосунки у сімейному колі, дійсно більше емпатійні та включені у емоційні стосунки з оточуючими, схильні до проявів чуйності на основі емоційного контакту, порівняно з підлітками, стосунки з батьками яких директивні, яким властивий низький рівень емпатійності та відмежування від активного включення у світ переживань партнера по спілкуванню.

Розуміння батьками почуттів своєї дитини, не тільки зацікавленість, але і участь у її справах, дозвіл на вияв нею розумної самостійності, повага до її вибору сприяють формуванню емпатії дитини. Підлітки починають бути чутливими до проблем оточуючих, великодушними, схильними пробачати іншим невеликі та помилки, з інтересом ставитись до людей, комунікабельними, швидко встановлювати контакт і знаходити спільну мову, знаходячи компромісні рішення.

При цьому для значної частини досліджуваних підлітків із вираженою директивністю в стосунках з боку батьків більш властивий раціональний канал емпатії. Такі підлітки характеризуються схильністю свідомо та контрольовано спрямовувати свою пізнавальну діяльність для досягнення взаєморозуміння з іншими. Натомість, підлітки, сімейні стосунки яких характеризується гуманістичною орієнтованістю та спрямованістю на психологічну близькість, для розуміння переживань партнера по спілкуванню більш орієнтуються на емоційний контакт. Тобто, для розуміння переживань партнера по спілкуванню та співпереживання йому такі підлітки більше орієнтуються на входження в емоційне поле іншої людини. Вони

спроможні зрозуміти внутрішній світ людини, прогнозувати її поведінку і ефективно взаємодіяти на основі емоційного підлаштування до співбесідника. При цьому, виражений емоційний шлях до встановлення емпатії властивий лише 5% підлітків досліджуваної вибірки.

Також виявлено, що підлітки, стосунки з батьками яких характеризуються позитивним інтересом, мають більш виражену схильність до розуміння чужих емоцій, управління своїми емоціями, внутрішньо-особистісного емоційного інтелекту, розуміння емоцій, високий загальний показник емоційного інтелекту. Отже, такі підлітки характеризуються краще розвинутим емоційним інтелектом, більше спроможні до ідентифікації емоцій інших людей, емоційної саморегуляції та розуміння своїх емоційних переживань.

Натомість, представники іншої групи характеризуються більше вираженим показником управління своїми емоціями. Тобто, вони більше схильні до керівництва своїми емоціями, що, імовірно, пояснюється тим, що за умов директивної взаємодії на підлітка спостерігається виражений емоційний тиск. Внаслідок цього такі діти менше афективно реагують на життєві події, більше стримані і краще керують емоціями, не маючи можливості вивільнити їх.

Отже, дійсно, емпатичність представників підліткового віку обумовлена особливостями сімейного виховання. Зокрема, підлітки, стосунки з батьками яких характеризуються позитивним інтересом, дещо більше схильні до високих показників емпатії та схильності до емоційного відгуку, сформованими на високому рівні каналами емпатії. Натомість, для підлітків, стосунки з батьками яких директивні, характерні знижені показники емпатії та не спроможність до емоційного відгуку у стосунках з іншими людьми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бочелюк В. Й. Методика та організація наукових досліджень з психології : навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2008. 136 с.
2. Амджадін Л. Трансформаційні зміни інституту сім'ї та шлюбних відносин в українському суспільстві: тендерний аналіз. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2007. № 3. С. 60–75.
3. Афанасьєва Н. Є. Особливості взаємозв'язку емпатійності та стратегій поведінки у конфлікті у студентів-психологів. *Information and innovative technologies in the turbulence era: collective monograph*. Publishing House of University of Technology, Katowice. 2022. С. 43–56.
4. Алексеенко Т.Ф. Молода сім'я: умови виховання дитини: наук.-метод. посіб. Київ: ЕКСИМСЕРВИС, 2004. 96 с.